

GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS MORALINĖ LAIKYSENA XIX–XX AMŽIŲ SANDŪROS LIETUVOS POLITINIAME KONTEKSTE

SKAISTĖ BARKUTĖ

Klaipėdos universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<http://dx.doi.org/10.7220/2335-8769.65.1>

2016. 65

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojama XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios kultūriniame ir politiniame kontekste atsiskleidžianti sudėtinga Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moralinių požiūrių ir reflektuojamų problemų konfigūracija. Skirtingų pasaulėžiūrų ir mąstymo kultūrų koegzistavimo laikotarpiu Petkevičaitė savo moraline laikysena, kuri atsispindėjo jos publicistinėje ir epistolinėje kūryboje bei grožinių kūrinių problematikoje, gana aiškiai parodė problemas, su kuriomis susidūrė naujo žmogaus ir pažangios visuomenės formavimas.

Straipsnio pradžioje pristatomas XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos istorinis, politinis ir kultūrinis kontekstas. Petkevičaitės moralinė pozicija analizuojama atskleidžiant jos moralės šaltinius bei etinius sprendimus lėmusius veiksnius. Šie tyrimai leidžia geriau perprasti rašytojos reflektuojamų problemų pobūdį ir priežastis. Petkevičaitės tekstai parodė, kad moralę rašytoja suprato ne kaip abstrakciją, bet kaip konkrečių dorovinių įsipareigojimų visumą, kurių ugdymas turi būti pradėtas šeimoje ir kurios pagrindas – pareiga žmonėms ir savo tautai. Akcentuodama tvirto charakterio ugdymą, pareigos suvokimą ir individo moralinį grynumą, Petkevičaitė dažnai remiasi Kanto kategorinio imperatyvo koncepcija.

RAKTAŽODŽIAI: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, moralinė laikysena, tautinis moralumas, tautinės tapatybės formavimas, Kantas, inteligentija.

ĮVADAS

1863–1864 m. pralaimėtas Lenkijos ir Lietuvos tautų nacionalinis sukilimas bei carinės Rusijos valdžios taikomos represijos ir apribojimai Lietuvoje privertė tautinės ir kultūrinės tapatybės formavimo klausimus spręsti slapta, vengiant viešumo. Apie problemas, išskylančias patriotinei lietuvių inteligentijai, Mykolas Römeris 1909 m. rašė: „Jaunas lietuvių judėjimas buvo sutikęs daugybę kliūčių – pradedant nuo pašėlusių rusų valdžios persekiojimų ir baigiant tuo, kad lietuviai savo pradėtuose darbuose neturėjo ryšių (tradicijų) su šalies senove“¹. Nors moralinė elgsena dažnai atsiranda intuityviai, bet ne dėl tradicijų, visgi moraliniai santykiai

¹ Römer M. Lenkų ir lietuvių ginčas. *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 23, 206.

reiškiasi per socialinius, religinius, politinius ir kultūrinius santykius. Moralumo ir su juo susijusių sąvokų sampratos universalumas okupacinio režimo ir naujo tautinio tapatumo kūrimosi sąlygomis transformuojasi į gana sudėtingą, ambivalentiško pobūdžio reiškinį. XIX ir XX a. sankirtoje Lietuvoje tautinės savimonės žadinimas prasidėjo nuo kultūrinio tapatumo formavimo, akcentuojamas lemiamas švietimo vaidmuo. Tautinio atgimimo sąjūdžio pagrindiniai veikėjai – daugiausia iš valstiečių kilusi inteligentija – Lietuvos bajorų kovą už politinį savarankiškumą bendroje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje laikė politinei nesėkmei pasmerкта veiklos strategija. Jiems atrodė, jog politinė kova gali būti laimėta tik apgynus kultūrinį savitumą². Kaip pastebi istorikas Tomas Balkelis, valstietiškos kilmės patriotiniam elitui teko ne tik dalyvauti konstruojant kultūrinę ir socialinę savo tapatybę, bet ir kurti politinius tikslus, dėl to neretai konfliktuojant su savo socialine aplinka, kitų tautų elitu ir oficialiąja carinės imperijos politika³. Tokia jaunosios inteligentijos laikysena, skirtingas bajorijos ir valstiečių požiūris į tautinio sąjūdžio tikslus, švietimo idėjų sklaidą, carinės imperijos kolonistų vykdoma politika lėmė naujos moralinės tvarkos, persvarstant vertybių hierarchinę skalę, kūrimą ir savitos moralumo sampratos formavimąsi.

Skirtingų pasaulėžiūrų ir mąstymo kultūrų koegzistavimo bei individualizmo kritikavimo laikotarpiu, kada rūpestis savo švietimu ir tobulėjimu priimtinas išskirtinai tik įsipareigojimo tautai ir visuomenės gerovės labui, atsiskleidžia sudėtinga Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moralinių požiūrių ir problemų konfigūracija. Analizuojamame amžių sandūros kultūriniame kontekste gausu prieštarių ir įtampų – tarp individualumo ir visuomeniškumo, privatumo ir viešumo, egoizmo ir pareigos visuomenei, tarp proto ir tikėjimo ir pagaliau tarp idėjų dėl Lietuvos ateities vizijos. Straipsnio objektas – moralumo samprata, moralinė elgsena ir jos motyvai, moralės problemų refleksija Petkevičaitės-Bitės atsiminimuose (1922–1937), publicistinėje (1901–1913), epistolinėje (1898–1936) ir grožinėje kūryboje (apsakymai „Nebe pirmas“ (1895) ir „Dievui atkišus“ (1905)). Problema – tai švietėjiško sekuliaraus mąstymo įsigalėjimas, pasaulietinės ir religinės minties kolizijos lėmė perėjimą prie „racionalaus savanaudiškumo principo“ (Adamus B. Seligmanas), vertė postuliuoti naują moralinę tvarką ir nustatyti naujos, dieviškais įstatymais nebegrindžiamos, etinės veiklos rėmus⁴. Lietuvių moralės sampratos variacijoms ir transformacijoms įtakos turėjo carinės Rusijos vykdoma politika, lietuvių bajorijos ir dvarininkijos požiūris į tautinį sąjūdį, Vakarų Europos filosofinės idėjos bei santykiai tarp

² Jokubaitis A., Lopata R. *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. Vilnius: Tyto alba, 2014, 39.

³ Balkelis T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 14, 19.

⁴ Seligman A. B. *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, 42.

naujosios inteligentijos ir valstiečių. Vykstant socialiniams, ekonominiams ir politiniams virsmams, naujo žmogaus, kultūros, pažangios visuomenės kūrimas susidūrė ir su išorinėmis, ir su vidinėmis problemomis, kurios atsispindėjo Petkevičaitės kūryboje, kurioje itin dažna iškilusių moralinių dilemų ir (ne)suvoktų nesėkmių priežasčių bei problemų sprendimų paieška.

Sistemiškai tyrimo medžiagos analizei pasirenkami sociokritikos metodologijos principai, remiamasi Benedicto Andersono nacionalizmo teorija (tautinės sąmonės kilimas) ir Tomo Balkelio nuoseklia istorinio-kultūrinio konteksto studija. Sociokritikos objektas – literatūros kūrinio struktūros ir visuomenės, iš kurios šis kūrinys išaugo, struktūros santykis. Jei pažvelgtume į literatūros kūrinį kaip į socialumo raiškos vietą, pastebėtume žymią visuomenėje vykstančių kultūrinių procesų įtaką teksto radimuisi. Marksizmo teoretiko Lucieno Goldmanno (1913–1970) nuostata, jog literatūra išreiškia autoriaus visuomeninės grupės socialinį mentalitetą, individualaus kūrinio struktūrą atskleidžia kaip kolektyvinės sąmonės refleksiją, nes konkretus meno kūrinys įgyja prasmę tik globalioje socialinėje struktūroje⁵. André Belleau sociokritikoje mato neišvengiamą „epistemologinį šuolį nuo teksto prie konteksto“⁶ arba konkrečiau – prie socialinio-istorinio konteksto. Pierre'o Barberis'o teigimu, sociokritika yra teksto, įsiterpusio tarp jį determinuojančių sąlygų, skaitymas, atskleidžiantis viską, kas šioje konsteliacijoje yra istoriška, socialu, kultūriška, ideologiška⁷. Čia kyla klausimas: kaip koreliuoja tikrovė ir iš jos išaugęs tekstas? Koks to teksto poveikumas ir įtaka visuomenės gyvenimui? Paprastai tekstas susideda ne vien iš to, kas aiškiai jame pasakyta, bet savo daugiasluoksne semantika tekstas perteikia socialines bei istorines prasmes, nors atrodytų, jog jame atskleidžiamos tik estetiškos, psichologinės ir dorovinės plotmės⁸. Į kūriniuose artikuliuojamas autoriaus idėjas sąmoningai ar ne inkorporuojami socioistoriniai ir sociokultūriniai visuomenės sąmonės elementai.

⁵ *XX amžiaus literatūros teorijos*. Sud. A. Jurgutienė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2006, 252; Frederico C. Who speaks in cultural creation? Notes on Lucien Goldman. *Matrizes*, vol. 5, no 2 (2012), 184. Prieiga internete: < <http://www.revistas.usp.br/matrizes/article/view/38332/4119> > [žiūrėta 2015 06 18].

⁶ Žr.: Socio-criticism, mediations and interdisciplinarity. Prieiga internete: <<http://legremlin.org/index.php/ouvrages/16-categorie-publications-carrefoursdelasociocritique/69-article-socio-criticism-mediations-inter>> [žiūrėta 2015 06 18].

⁷ Barbėris P. Sociokritika. In *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*. Sud. D. Bergez. Vilnius: Baltos lankos, 1998, 133.

⁸ Ten pat, 151.

TAUTINIO MORALUMO LIETUVOJE UGDYMO(SI) PRIELAIDOS

Pasak Benedicto Andersono, dabarties politiniame gyvenime tautiškumas yra universaliausiai įteisinta vertybė⁹. Neabejotinai tokia vertybe Lietuvoje jis tapo (arba bent įgavo konkrečią formą) XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje¹⁰, pradėjus reikštis moderniosios tautos formavimosi idėjoms, kurių didžiausias emocinis krūvis buvo jaučiamas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Kaip teigia Andersonas, evoliucinių-progresyvių mąstymo kryptių didžioji silpnybė yra ta, kad jos vengia arba tiesiog negali atsakyti į egzistencinius klausimus apie žmogaus vietą kosmose, mirtį, nemirtingumą, kančią ir pan. Tačiau tokie klausimai nesvetimi nacionalistinei vaizduotei, o tai priartina ją prie tradicinių religijų pasaulėžiūrų, kurių įtaka gerokai susilpnėjo su Apšvietos pasaulietinio racionalizmo idėjų paplitimu. Pasak Andersono, kančia neišnyko, tačiau reikėjo rasti racionalų šio reiškinio paaiškinimą¹¹, kurio iš dalies ėmėsi nacionalizmas. Teorijoms apie nacionalizmo prigimtį XIX a. Europoje (taigi ir Lietuvoje) nemažą įtaką padarė dar Herderio pateikta samprata, jog „tautiškumas susijęs su privačia, sava kalba“¹². Atkreiptinas dėmesys į tai, jog būtent lietuviškos spaudos draudimo laikais tautinei kalbai buvo skiriamas išskirtinis dėmesys, kaip ir pastangų valstiečių švietimui. Taip, pasak Balkelio, lietuvių valstietija ėmė plėtoti pasipriešinimo imperijai formas, kurios daugiausia buvo religinės ir kultūrinės. Todėl lemiamas vaidmuo formuojant tautinę savimonę teko intelektualams: rašytojams, mokytojams, dvasininkams, teisininkams, gydytojams. XIX a. 6-ame dešimtmetyje įsteigtas Motiejaus Valančiaus blaivybės sąjūdis ir religiniam švietimui pasitelkta lietuviška knyga pasitarnavo ne tik rašto mokymui, bet turėjo ir antikolonijinį atspalvį. Kaip pastebi Balkelis, nors tuose raštuose nebuvo politinio turinio, tačiau juose išryškėjo kultūrinė ir religinė opozicija caro valdžiai¹³. Taigi, praktinį ir iš dalies ideologinį poveikį turėjo imperinė rusifikacija, paskatinusi tautines-religines ir pasaulietines organizacijas susirūpinti modernaus švietimo plėtra lietuviškose gubernijose. Tautinio atgimimo sąjūdžio pagrindiniams veikėjams – daugiausia iš valstiečių kilusiai inteligentijai – feodalinė lietuvių tauta atrodė apgailėtina, kai „jos politikai kalbėjo lenkiškai, rašė rusiškai, o mokykloje mokėsi lotyniškai. Savarankiška tauta tai turi daryti gimtąja kalba. <...> Raštas, mokykla ar universitetas buvo suvokiami kaip tautos kultūriniai laimėjimai“¹⁴. Andersono

⁹ Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 18.

¹⁰ Balkelis T. Ten pat, 41.

¹¹ Anderson B. Ten pat, 25–26.

¹² Ten pat, 85.

¹³ Balkelis T. Ten pat, 38.

¹⁴ Jokubaitis A., Lopata R. *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. Vilnius: Tyto alba, 2014, 39.

nacionalizmo kilmės teorija iš dalies paaiškina, kaip tautos įkvėpta pasiaukojanti meilė daro įtaką moralumo sampratos formavimuisi: dauguma bet kurio sluoksnio žmonių tautos esmė laiko jos nesavanaudiškumą. Aukščiausia aukos idėja yra neatsiejama nuo tyrumo, dorumo idėjos, kai net pasirinkta mirtis dėl šalies įgauna moralinį didingumą¹⁵. Nepaisant didingų tautinės savimonės formavimo ir ugdymo idėjų sklaidos, nereikėtų atmesti ar ignoruoti kitų moralumo dimensijų kuriančių veiksnių ir prieštaringų sprendimų. Neabejotinai svariu indėliu formuojant tautinės moralės sampratą tapo įtakingomis Vakarų Europoje laikomos mąstymo tradicijos bei filosofinės pažiūros. Pirmiausia paminėtinos XVIII a. Prūsijos filosofo Immanuelio Kanto moralinio įstatymo ir XIX a. vokiečių mąstytojo Friedricho Nietzsche's „valdančiosios klasės“ ir „vergų“ moralės teorijos.

Kaip pastebi Romanas Plečkaitis, naujoviškos europinės sąmonės formuotojai, kurdami naują žmogaus ir visuomenės modelį, nebepripažįsta savaiminės kilmingųjų luomo vertės, pažangą suprasdami kaip būtiną socialinės tikrovės keitimą, paverčiant ją vis labiau atitinkančia žmogaus prigimtį (laisvę ir natūralumą). Apšvietos racionalizmo vizijose – asmuo, visuotinių vertybių nešėjas, apsišvietusiu protu ir laisvas nuo jį varžančių tradicijų¹⁶. Švietimo kritikos taikinyje – aprioriniai principai, krikščioniškoji Dievo malonė ir įgimti polinkiai. Pagal pasaulietinės orientacijos švietėjų koncepciją žmogaus protas yra pats sau pakankamas ir gali iš realios tikrovės faktų daryti racionalius sprendimus (nes protas sprendžia patvirtintų juslinių duomenų pagrindu), neaplenkiant ir moralumo sampratos, kuris, pasak jų, esąs proto veiksena padarinys¹⁷. Apšvietos pradžia Lietuvoje glaudžiau siejosi su lenkiškos Apšvietos, kuri skyrėsi katalikiška idėjine kilmė, savitumu, todėl galima kalbėti apie katalikiškosios Apšvietos Lietuvoje variantą, kurį vėliau keitė pasaulietinių švietėjiškų idėjų sklaida. Radikliojo racionalizmo šalininkai atskyrė prigimties įstatymą nuo teizmo: pagrindžiant asmens ir visuomenės gyvenimo reglamentaciją, esminiu argumentu tampa prigimtinė moralė ir prigimtinė teisė. Kaip pastebi Plečkaitis, Lietuvoje švietėjai optimistiškai tikėjo, kad protas, tiksliai įvertinęs žmonių nustatytą reglamentaciją, jos sąlygojamą socialinę tvarką, atpažins, kas žmogaus prigimtyje yra giliausia tiesa ir projektuos geresnę socialinę tvarką, ją būtinai įgyvendindamas valstybėje. Nors europiniame sąjūdyje žymus ir svarbus buvo apsišvietusios, krikščionybę nuo sustabarėjimo apvaliusios katalikybės indėlis, tačiau pasaulietinės krypties lietuvių intelektualai buvo įsitikinę, jog švietimo ir tautinio ugdymo programos įgyvendinimas, rengiant visuomenės

¹⁵ Anderson B. Ten pat, 160–163.

¹⁶ Plečkaitis R. Švietimo reforma Lietuvoje ir jos padariniai filosofijai. In *Apšvietos ir romantizmo kryžkelės: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*. Sud. D. Viliūnas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008, 11.

¹⁷ Ten pat, 12.

gerovę kuriančius ir patriotiškai mąstančius asmenis, yra ne bažnyčios, bet valstybės pareiga, o pilietinės vienybės grindimo religine vienybe laikai esą seniai praeję¹⁸. XIX a. ir XX a. pradžioje lietuvių autorių darbuose (publicistikoje, laiškuose, grožinėje literatūroje) pastebimos nuolatinės laisvamaniškų ir katalikiškų švietėjų idėjinės polemikos. Tuo laikotarpiu vyraavusios antropologijos teorijos moralinę tvarką grindė natūralistiniais dėsniais, kurie reiškėsi žmogaus prigimtiniais poreikiais, o pažįstami buvo per asmens ir visuomenės poreikių pažinimą. Prigimtinė teisė buvo moralės mokslo dėmuo, o prigimties konstruktas – jos pagrindas. Lietuvos tautinės inteligentijos vertybes, pasaulėvaizdį ir mentalitetą formavo ne vien jos socialinės (valstietiškos) šaknys, bet ir okupuotos šalies pobūdis. Balkelio teigimu, lietuvių inteligentija buvo modernėjančios Rusijos imperijos švietimo sistemos vaisius. Būtent Maskvos, Varšuvos ir Sankt Peterburgo intelektualinė kultūra maitino jaunąją lietuvių inteligentiją nacionalizmo, liberalizmo ir socializmo idėjomis¹⁹. Universitetuose rusų radikalai dažnai lietuvių jaunimui tapdavo savišvietos ir politinės veiklos pavyzdžiais. Studijų metais jie išsiugdė mąstyseną, tipiską ir kitoms imperijos intelektualų bendruomenėms²⁰. Čia atsiskleidžia ambivalentiškas subjekto santykis su vyraujančia kultūra, kai perimama dauguma vyraujančios kultūros idėjų, tačiau kartu šias idėjas bandoma pritaikyti kuriant tautinę tapatybę. Nepaisant visų aktyviosios inteligentijos dalies pastangų ir išsilavinusiam jaunimui atsivėrusių galimybių, amžių sandūroje „tautinės lietuvių kultūros“ sąvoka beveik neegzistavo, o kai kuriems išsilavinusiems lietuviams lietuviškumas neatrodė itin patrauklia tapatybės forma. Pasitaikydavo atvejų, kai imperijos universitetus baigę jaunuoliai apleido savąją kalbą ir asimiliavosi į dominuojančią kultūrą²¹. Tačiau panašu, kad įtampų netrūko ne tik tarp skirtingų kartų, bet ir tarp skirtingos pasaulėžiūros inteligentų. Balkelio išskirtos dvi pagrindinės inteligentijos kartos ir jas atstovaujančių patriotinių laikraščių „Aušros“ (1883–1886) ir „Varpo“ (1889–1906) leidyba ne tik formavo supratimą, kas yra lietuvių „visuomenės veikėjas“, bet ir atskleidė abiejų kartų ideologinius skirtumus. Politinis inteligentijos susiskaldymas ir nesutarimai tarp partijų turėjo nemažos įtakos prioritetų konsteliacijai atsižvelgiant į moralinių vertybių hierarchiją. Moralumo sampratą, viena vertus, galėjo lemti socialiniai veiksniai, atskleidžiantys socialinę mentalitetą ir kolektyvinės sąmonės refleksiją. Kita vertus, patriotų pasauliečių ir kunigų tautinės idėjinės kovos, pasaulėžiūrinių nuostatų kolizijos formavo savitą kolonizuotų tautų mentalitetui būdingą moralumo supratimą. Skirtingų partijų tautinę retoriką neretai

¹⁸ Ten pat, 14–15.

¹⁹ Balkelis T. Ten pat, 47–49.

²⁰ Ten pat, 64.

²¹ Ten pat, 72.

silpnino vidiniai ideologiniai nesutarimai, moralinių įsipareigojimų ir asmeninių interesų susidūrimai. Lietuvių inteligentija išaugo iš valstietiškos aplinkos, kuri itin dažnai virsdavo konfliktų tarp tėvų ir sūnų bei pastarųjų maišto erdve. Instituciškai valstietiškoji inteligentija formavosi kaip okupacinės Rusijos imperijos švietimo ir kultūros sistemos produktas – su įtakingiausiomis Vakarų filosofinėmis teorijomis susipažinusiiais ir ambicingais jaunuoliais, trokštančiais visuomenėje užimti svarbius postus. Tačiau iš valstiečių kilusiam elitui, kaip pastebi Balkelis, įvaldyti socialinę ir kultūrinę daugiataučio miesto erdvę buvo nemenkas iššūkis, jų požiūris į miestą neretai buvo artikuluojamas kaip į blogą, ištvirkusią ir svetimą aplinką²².

Glaustai pristatant Vakarų Europos filosofų idėjų sklaidos trajektoriją XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos kultūrinėje erdvėje, paminėtina, kad, Stepo Tunaičio teigimu, Lietuvoje buvo itin jaučiama Apšvietos ir Immanuelio Kanto skelbiamų idėjų konfrontacija – Apšvietos idėjos temdė kantizmo įvaizdį, slopino jo nuostatų veikmę²³. Tačiau pastebima ir tokia tendencija, kad Kanto ir kitų Vakarų Europos mąstytojų mintys, nors gal kiek epizodiškai ir fragmentiškai, buvo reflektuojamos XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių spaudoje bei literatūroje²⁴. Pavyzdžiui, Kanto filosofija neretai buvo remiamasi kalbant apie švietimo būtinybę, pateikiant asmenybės dorinio ugdymo pavyzdžių. Katalikiškos krypties savaitraštyje „Šaltinis“ (1926–1940) dažnos Kanto mintys švietimo ir religinio auklėjimo klausimais²⁵. Kanto kategorinio imperatyvo teoriją itin noriai taikė Petkevičaitė ir Julijonas Lindė-Dobilas. Antanas Smetona savo prezidentinėje kalboje pasitelkia Kanto laisvės idėjos kaip visuotinio moralinio dėsnio aspektus²⁶. Ir nors Kanto filosofijai, pasak Tunaičio, lietuviškoji kultūra nebuvo pribrendusi, prūsų filosofo etikos nuostatos ir pedagoginės koncepcijos buvo gana noriai reflektuojamos lietuvių visuomenės veikėjų, pedagogų ir rašytojų. Nietzsche's filosofinės idėjos XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvos intelektualų buvo vertinamos gana kontroversiškai. Vieniems jo filosofija buvo atgrasi ir brutali (Petkevičaitė), kitų pasaulėžiūrai darė nemenką įtaką ir nulėmė gana aktyvų rėmimąsi jo teorijomis (Pranas Dovydaitis, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Lindė-Dobilas). 1925–1926 m. „Kultūroje“ kun. Juozapas Čepėnas pabandė objektyviai pristatyti pozityviąją Nietzsche's idėjų prasmę, skatindamas aršiausius kritikus iš naujo

²² Ten pat, 93.

²³ Tunaitis S. Kantizmo sklaida. In *Apšvietos ir romantizmo kryžkelės: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*. Ten pat, 35.

²⁴ I. Kanto filosofijos recepcija lietuvių filosofų darbuose šiame darbe nepristatoma, jos išsamią analizę pateikė S. Tunaitis minėtoje knygoje.

²⁵ Senkus J. Už mirties durų. *Šaltinis*, nr. 25, 1928. Bendinskas J. Vaikų auklėjimas. *Šaltinis*, nr. 39, 1928.

²⁶ *Apžvalga*, nr. 21 (140), 1938 gegužės 23.

įsigilinti į filosofo idėjas ir pažvelgti į jo filosofiją iš kitos perspektyvos²⁷. K[azimieras?] Ruibys „Žemaičių prieteliuje“ apie Nietzsche užsimena kaip apie brutalumo apologetą²⁸.

GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS MORALINĖS LAIKYSENOS
ARTIKULIACIJOS KRIKŠČIONIŠKOSIOS IR KONVENCINĖS MORALĖS
SANKIRTOJE

XIX ir XX a. sandūroje vykusių politinių ir kultūrinių įvykių specifiškumą suponavė daugelis veiksmų, tačiau vienas reikšmingiausių buvo dviejų moralinių plostų susikirtimas. Kartu su švietimo idėjų sklaida ir pasaulietinės inteligentijos atėjimu visuomeninė konvencinė moralė iš lėto ėmė keisti savo įtaką, praradusią krikščioniškąją objektyviąją moralę²⁹, kuri moralės šaltinį kildina iš vieno autoriteto – Dievo ir Jo valios. Šiuo požiūriu nei asmuo, nei visuomenė negali būti moralės šaltiniu, nes pastarieji ne visada gali skatinti rinktis gėrį. Objektyvistinei moralei itin svarbi universaliųjų žmogiškųjų vertybių sistema, moralinė motyvacija, dieviškojo apreiškimo vaidmuo priimant moralinius sprendimus. Apšvietos laikotarpiu tapusi populiaria konvencinė (visuomeninės sutarties) moralė nebepripažįsta objektyvių teisingumo kriterijų, paneigiamas dieviškosios tvarkos egzistavimas, o kartu ir dieviškasis moralės šaltinis. Todėl visuomenės sutarties principu kuriama moralė, skirta prigimtinės būklės saugumui užtikrinti ir politinei valdžiai pateisinti. Bendrąja prasme konvencinės moralės paskirtis – ginti visuomenės narių interesus³⁰. Petkevičaitė tokį dviejų moralų (arba pasaulėžiūrų, iš kurių kyla moralė) opoziciją, jų susikirtimą įžvelgia ir gana aiškiai apibūdina „Antigonės“ mite:

„Antigonoje“ susiduria dvi lygiai svarbios pasaulėžiūros: valstybinė tvarka, atstovaujama šalto proto (Kreonas) ir širdies jausmų (Antigona). Kitaip tariant, susiduria čia Dievo įsakymai <...> su žmonių sugalvotais įstatais <...>. (V, 140³¹)

Tai, jog Petkevičaitė nesiima vertinimo, kuri pusė teisi ir kaip vardan teisingumo turėtų pasielgti viena ar kita pusė, bet apgailestauja, kad „nėra filosofijos, kuri įstengtų problemą logiškai išspręsti“, galima būtų daryti prielaidą, kad būtent šis

²⁷ Vabalaitė R. M. Friedricho Nietzsche's filosofijos recepcija ikikarinėje Lietuvoje. *Logos*, nr. 75, 2013, 9. Prieiga internete: <http://litlogos.eu/L75/Logos_75_006_012_Vabalaite.pdf> [žiūrėta 2016 07 29].

²⁸ Ruibys K. Laukiame. *Žemaičių prietelius*, nr. 47 (674), 1938 lapkričio 24.

²⁹ Žr.: Pruskus V., Briedis M. Moralės kilmės istorija. In *Etika*. Vilnius: Technika, 2010, 24–43.

³⁰ Pruskus V., Briedis M. Ten pat, 29–38.

³¹ Cituojant G. Petkevičaitę, toliau tekste nurodomas raštų tomas: *Raštai*, t. 1, 1966 – I, *Raštai*, t. 2, 1966 – II, *Raštai*, t. 4, 1967 – IV, *Raštai*, t. 5, 1968 – V, *Raštai*, t. 6, 1968 – VI ir puslapio numeris.

„blaškymasis“ tarp dviejų moralijų atspindi jos moralinę laikyseną. Paminėtinas dar vienas veiksnys, lėmęs vienokius ar kitokius Petkevičaitės moralinius sprendimus, – tai politinė okupuotos šalies situacija. Todėl, pavyzdžiui, paklusimas imperinės Rusijos valdžiai ne visada laikytinas moraliau, taip kaip valdžios įsakymų ar įstatymų nevykdymas – amoraliau. Viena vertus, valdžios teisėtumas paprastai apibrėžiamas pagal jos veiksmų teisėtumą ir teisingumą (Pruskus, Briedis). Kita vertus, okupantų moralę vargu ar galima pavadinti kitaip, kaip tik „stipriųjų“ sukurta sutartimi sau naudinga linkme. Petkevičaitės veiksmus, kurie nesiderino su jos suvokiamos pareigos ar moralės samprata, galima aiškinti ir kaip lietuvių patriotų troškimu „nusikratyti rusų valdžios jungu“ (I, 356).

GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS MORALĖS ŠALTINIAI

Gabrielės Petkevičaitės kūrybiniame palikime galima rekonstruoti moralės raidos etapus bei faktorius, nulėmusius vienokį ar kitokį elgesio modelį. Tai iliustruoja ne tik jos tekstuose reflektuojamos moralės problemos, su kuriomis susidūrė XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių tautinio sąjūdžio dalyviai, bet ir pačios autorės visuomeninė kultūrinė, pedagoginė veikla bei idėjos, kuriomis ji gyveno. Galima būtų teigti, kad fundamentalius Petkevičaitės asmenybės bruožus ir moralumo sampratą suformavo jos tėvai. Petkevičių šeimoje visada buvo ugdoma pagarba žmogui, jo darbui, ypač akcentuojama pareiga tarnauti liaudžiai: „Namų dvasia, bendrai imant, buvo giliai demokratinė <...> visi vienodai gerbiami, ar koks grafas arba <...> koks varguolis“ (VI, 150). Petkevičaitės atsiminimuose daug šiltų ir jautrių žodžių, skirtų motinai, kuri, pasak rašytojos, buvo savęs išsižadėjimo ir pasiaukojimo artimui pavyzdys: „<...> mano motinos buvo man nuosekliai aiškinama, kad: Dievas leido pasaulį visiems žmonėms lygiai ir įsakė mylėti savo artimą kaip patį save“ (I, 357). Rašytoja savo motinos, įkūnijusios krikščioniškąją meilės ir pagarbos bet kurios socialinės klasės ar tautybės žmogui dvasią, moralinį autoritetą įprasmina jausmingais žodžiais: „Kai girdžiu bažnyčios varpus, <...> skrenda į mane iš motinos kapo balsas, šaukiąs pagerbti Aukščiausįjį iš širdies plaukiančiais darbais!“ (I, 362). Nors, Petkevičaitės žodžiais tariant, jos tėvas moterų klausimu nebuvo pažangus ir nesutiko jos leisti universitetan, vis dėlto tėvas jai visada buvo svarbiausias tarnavimo žmogui moralinis pavyzdys ir pareigos bei atsakomybės jausmo ugdytojas, raginęs ją lavintis namie ir be atlygio mokyti visus mokslo siekiančius: „<...> demokratas ir visuomenininkas. Gyveno tik mintimi, kaip kitiems tarnauti. <...> Ir apie nieką pikto žodžio. Esu daug blogesnė už tėvelį“ (VI, 273). Jau nuo jaunų dienų Gabrielės požiūris į harmoningos ir moralios asmenybės ugdymą buvo

formuojamas nuolatinis reikalavimas ir priminimas įsipareigoti savo tautai, savuosius tikslus besąlygiškai susiejant su liaudies likimu:

<...> dažnai skambėjo tėvelio įspėjimas, lyg varpas, šaukiąs maldininkus bažnyčion: „Atminkite, vaikai, jūsų pirma pareiga tuo šviesos spindulėliu, kurį įgijote, dalytis su liaudimi! Kad jūs ir kažin kiek mokslo pasieksite, jei jūs nesuprasite, kad jūsų pareiga savo likimo neskirti nuo liaudies likimo, – jūs būsite sausa šaka, kuris anksčiau ar vėliau bus nukirsta arba pati nudžiuvus atkris... nuo liemens. (I, 415).

Šioje tėvo kalboje girdima ir aliuzija į Šventojo Rašto žodžius: pareigos tautai vykdymas iškeliamas virš visų asmeninių tikslų ir individualių poreikių ir prilyginamas Kristaus perspėjimui, kad nuo Jo atsiskyręs žmogus tampa bevaisiu ir tuščiu, o jo gyvenimas praranda prasmę (plg. „nuo manęs atsiskyrę, jūs negalite nieko nuveikti. Kas nepasiliks manyje, bus išmestas laukan ir sudžius kaip šakelė“, Jn 15, 5–6). Be to, Petkevičaitė akcentuoja, kad šie priminimai nebūtų turėję tokio poveikio, jei ne gyvas, žodžiams adekvatus, tėvų elgesio pavyzdys: „didžiausias tėvo ir motinos nuoseklumas elgesy. Niekomet mažiausiu žodeliu neužgaudavo jie tarnų <...>“ (I, 358). Moralei Bitės laikysenai svarios įtakos turėjo ir pirmojo jos mokytojo Lauryno Ivinskio pamokos, jog net vargingiausiam reikia matyti „to paties Dievo sutvertą“ artimą ir brolių, jos neišnyko jai iš atminties „iki žilos senatvės“: „tuomet Ivinskis man paaiškino, jog mokslas reikalingas tam, kad pats žmogus taptų geresnis ir kitiems gera darytų, kad kiti už jo darbus mylėtų“ (I, 368–371).

Apžvelgus Petkevičaitės kūrinuose atsiskleidžiančius jos moralės šaltinius, galima teigti, kad rašytoja į Lietuvos kultūrinį-politinį ir literatūrinį lauką atėjo išsiugdžiusi objektyvių vertybių krikščionišką moralę, kurią vėliau papildė konvencinės moralės normomis, ypač kantiškojo kategorinio imperatyvo sąvoka ir moraline pareiga kiekvienam žmogui.

KANTIŠKASIS UGDYMAS IR ŠVIETIMO SVARBA

Petkevičaitė dažname savo tekste užsimena apie „tvirto būdo“ arba charakterio, kaip asmenybės pagrindo, ugdymą, kurio esminis dėmuo yra gera valia. Tai, kad rašytojai nebuvo svetima Kanto moralės ir kategorinio imperatyvo teorija atskleidžia jos susižavėjimas ir besąlygiškas pritarimas filosofo skelbiamiems teiginiams: „Protas, galvojimo lankstumas, narsumas, nuoseklumas, talentas, – sako Kantas, – tai vis puikūs temperamento ypatumai, bet jei tiems ypatumams nevadovaus gera valia, jie gali <...> net žalingais tapti“ (I, 532). Viena atsiminime Petkevičaitė sprendžia opią problemą, kylančią dėl preferencijų: kaip nepažeidžiant moralės

normų prisidėti prie tautinio sąjūdžio veiklos? Ši dilema rašytojai iškilo bandant surasti Petru Avizoniui, kuo pervežti draudžiamą lietuvišką spaudą. Ji nusprendžia gudrumu gauti arklį iš savo dėdės, senų pažiūrų bajoro, itin nusistačiusio prieš lietuvišką literatūrą. Bitė pripažįsta, kad gudravimas – smerktinas poelgis, net jei tai daroma kilniais tikslais: „kai žmogus imi gudruoti, vis dėlto biau ru darosi, tarytum dvokiančiomis pamazgomis, o ne grynu vandeniu žmogus save plauni“ (I, 675). Petkevičaitė nemalonu, kad, trokšdama pažadinti liaudyje tautišką sąmonę, ji negali to daryti visomis doromis išgalėmis, nes, viena vertus, tai, ką ji daro, yra teisinga ir moralu tautos ir žmoniškumo atžvilgiu, tačiau pasitelkiamos priemonės verčia nusikalsti tam pačiam teisingumui. Petkevičaitė ir čia atsiremia į Kanto moralinę imperatyvą, kuris šioje situacijoje nuskamba kaip sąžinės sino-nimas:

Jei pasinaudosiu dėdės pasitikėjimu <...> niekas nebus nuskriaustas, o laimėjimas šįkart nemažas būtų. Mano nuodėmė, rodos, irgi nedidelė: priversti dėdę prieš jo valią patarnauti tautai, kurioje jis gyvena... Tačiau... kitaip nemoku atvaizduoti to jausmo, kurs many atsiranda kaskart, kada visai negaliu eiti tiesiu keliu, tarytum kategoriškasis Kanto imperatyvas many kaukte kauktų (I, 675–676).

Pedagogė Teresė Bukauskienė pastebi, jog Bitė publicistikoje dažnai užsimena apie aplinkos, kurioje vaikas auga, jį supančių žmonių (ypač šeimos narių) svarbą formuojant vaiko charakterį³². Akcentuodama gero pavyzdžio svarbą, Petkevičaitė smerkia vaiko asmens negerbimą ir fizinių bausmių taikymą. Jos nuomone, „jei patį tėvai nebartų, nekeiktų ir nepravardžiuotų – aiškų dalyką, kad vaikai <...> neturėtų jų nei kur išmokti“³³. Jos auklėjimo koncepcija atskleidžia ir kantiškąją, ir nyčiskąją požiūrį į bausmes (ypač fizines). Kantas savo „Pedagogikoje“ perspėja, kad fizinėmis bausmėmis geras charakteris neišugdomas, atvirkščiai, jos gali būti žalingos ir duoti priešingų rezultatų³⁴. Nietzsche's nuomone, bausmė neskatina suvokti savo kaltės, bet ugdo pasipriešinimą ir užsispyrimą. Petkevičaitė teigia, jog vaikai, mušami dėl to, kad pamėgdžiojo netinkamą suaugusiojo veiksmą, jaus ne kaltę, bet nuoskaudą. Todėl mušami vaikai išsiugdo suvokimą, kad gali skriausti silpnesnį sutvėrimą, o sieloje užsiaugina keršto troškimą ir daug kitų pikty jausmų³⁵. Ji tiki, kad tėvai tik geru savo gyvenimo pavyzdžiu gali išugdyti dorą asmenybę, suprantančią „grynos sielos“ vertę. Panašiai manė Kantas, teigdamas, kad „geras ugdymas kaip tik yra tai, iš ko kyla bet koks pasaulio gėris“³⁶.

³² Bukauskienė T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius: Mokslo, 1988, 38.

³³ B. [Bitė], Vaikų klausimas. *Žibutė*, 1911 sausio 20, nr. 1, 5.

³⁴ Kantas I. *Apie pedagogiką*. Kaunas: Šviesa, 1990, 46–47.

³⁵ Vaikų klausimas, 5.

³⁶ Kantas I. Ten pat, 16.

Petkevičaitės didžiausias rūpestis buvo tautiečių švietimas ir gimtosios lietuvių kalbos puoselėjimas. Švietimo (ypač moterų) klausimas minimas dažname jos tekste, suteikiant tam ypatingo svarbumo reikšmę. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog švietimo ji nelaikė tikslu, tačiau būtina priemone darbuojantis visuomenės labui. Laiške Sofijai Kymantaitei Petkevičaitė ragina mokytis ir tobulėti, kad vėliau galėtų sėkmingai dirbuotis tėvynės labui: „<...> rašei daug pajėgų turinti! Lavink jas, kad tėvynei didžiausią naudą atneštumei! <...> gal suprasi tuomet, kaip širdingai aš trokštu gero Tamstai, t. y. per Tamstą savo visuomenei“ (VI, 106). Šiame ir kituose tekstuose (laiškuose, straipsniuose) išryškėja rašytojos atvirumas ir tiesumas, kaip ji pati rašo, „veidmainiauti nemoku“. Klaidinga būtų teigti, kad Petkevičaitė visuomeniniu angažuotumu atsiribojo nuo individualaus žmogaus jausmų ir problemų. Kaip ir Kantas, akcentuodama nelygstamą pareigos svarbą, ji ragino atsižadėti savęs vardan kito: „Mano būklė buvo po tėvo mirties tokia: arba tapti egoiste ir stengtis savo senatvę aprūpinti, arba klausyti širdies – ir nepaleisti iš rankų našlaičių... ir visuomenės darbo – rodos parinkau tiesos kelią“ (VI, 267). Prieštaravimus tarp žmogaus ir jo likimo rašytoja atskleidžia prieštaravimų tarp asmens ir visuomenės perspektyvoje, dorovę laikydama pagrindine sąlyga pasiekti aukščiausiam tikslui – tarnauti savo tautai³⁷. Reflektuodama visuomenės moralės problemas, priežasčių rašytoja ieško netinkamai pasirinktuose dorovinio auklėjimo prioritetuose: „stengdamiesi politiniai auklėti mūsų tautą neturėjome laiko rūpintis ir būdų auklėjimu, nors tą trūkumą seniai jutau... dabar matome viso to vaisius liūdnius, per daug liūdnius“ (VI, 250). 1916 m. „Karo meto dienoraštyje“³⁸ ji rašė: „<...> joks asmeninis vargas neturi žmogui kliudyti jo visuomenės pareigas atlikti...“ (II, 488). Besąlygiškai suprantamas atsakomybės prisiėmimas ir pareigos artimui vykdymas Petkevičaitės sieloje buvo įsišaknijęs itin giliai, todėl žmogus, kuris nelaikė „savo vyriausia pareiga rūpintis artimo vargais“, jai atrodė kaip psichiškai luošas, nenormalus (II, 345). Pasak Tunaičio, Apšvieta, atsišaukdama į pavergtos šalies nedalią, turėjo ambicingą tikslą – gelbėti valstybę, todėl ėmėsi visuomenės telkimo ir stiprinimo, kuo platesnių socialinių sluoksnių švietimo, mokslų plėtros skatinimo, kad kuo tvirčiau būtų atsispiriama svetimos kultūros grėsmei³⁹. Pastarųjų idėjų įkvėpta Petkevičaitė ne tik propagavo liaudies švietimo neišvengiamybę formuojant tautinę bendruomenę, bet ir pati aktyviai ėmėsi švietimo ir ugdymo veiklos. Dažnai minimas „būdų auklėjimas“ rodė, kad rašytoja neapsiribojo lietuviškojo švietimo idėjomis, bet rėmėsi Kanto pedagoginėmis teorijomis, neatmesdama krikščioniškųjų vertybių puoselėjimo ir jų svarbos akcentavimo. Svarbiausiomis vertybėmis ji laikė

³⁷ Bukauskienė T. Ten pat, 60.

³⁸ Petkevičaitė-Bitė G. Karo meto dienoraštis. *Raštai*, t. 2. Vilnius: Vaga, 1966.

³⁹ Tunaitis S. Ten pat, 39–40.

dorą ir veiklią artimo meilę. „Dienoraštyje“ randama su pasipiktinimu sumišusi nuostaba dėl išsilavinusios, religingos dvarininkės nuostatos, jog kiekvienas žmogus turi teisę pats vienas naudotis savo nuosavybe, neatsižvelgdamas į kitų vargus, ir kuriai „vis dėlto visai svetimas svarbiausias krikščionybės dėsniš – artimo meilės pareiga“ (II, 344). Petkevičaitė įsitikinusi, kad mažų tautelių išgyvenimo būtina sąlyga yra veiklios artimo meilės ugdymas. Rašytojos supratimu, artimo meilė reiškiasi ne vien alkstančiojo pamaitinimu ar skurstančiojo sušėlpimu, bet ir žmogaus nuosekliu lavinimu, plečiant jo akiratį, padedant išsivaduoti iš mąstymo ribotumo ir svetimos valios vergystės.

ANTIKLERIKALINĖS KRITIKOS MORALINĖ PASKIRTIS

Savo visas jėgas (o neretai ir lėšas) atiduodama žmogaus asmenybės ir tautinio sąmoningumo ugdymui, Petkevičaitė itin jautriai ir priešišškai reagavo į visus abejingumo ir neatjautos žmogaus vargams, vengimo išpareigoti tėvynei, silpnesnių išnaudojimo, trukdymo žmonių švietimui atvejus. 1902 m. „Varpe“ išspausdintame straipsnyje ji klausia:

<...> kodėl tik atlikimas bažnyčios formų mus vienija?! Kodėl ta vienybė žūsta tuoj už bažnyčios slenkščio?! Kodėl puikūs ir šventi Kristaus žodžiai, per tiek amžių skelbiami, nepasiekia žmonių širdžių?! Ar už tai, kad, pereidami per šaltas lūpas juos skelbiančiųjų, atvėsta, nustoja galės?! (IV, 81)

Straipsnyje galima išgirsti apgailestavimą negyvu tautiečių tikėjimu, kuris reiškiasi sustabarėjusiomis formulėmis ir mechaniškai atliekamais veiksmais. Rašytojai nesuvokiama, kaip galima bažnyčioje „karštai“ melstis, o peržengus jos slenkstį, tapti abejingais, savimi patenkintais egoistais, besirūpinančiais tik savo gerove, niekinančiais tautiečių patriotų pasiaukojimą („Viskas būtų gerai, kad ne litvomanai“, – iš ponų pokalbio su klebonu). Petkevičaitė apmaudžiai išsako nusivylimą tautiškai nesusipratusių bajorų, kurių dažnas ne tik neprisidėjo prie tautinio sąjūdžio, bet ir atvirai reiškė pasipiktinimą nepaklūstantiems esamai valdžiai, nemoraliu elgesiu. Rašytojai itin skaudu dėl dvasininkų luomo vykdomos politikos: prisitaikėliškumo prie okupacinės valdžios, bažnyčiose skelbiamų idėjų neadekvatumo elgesiui ir veiksams. Petkevičaitė kritikavo bažnyčios institucijų naudojimąsi savo politine bei moraline galia, kuri kliudė ugdyti savarankiškai mąstančią ir laisvą asmenybę. Bažnytinių institucijų vykdoma antišvietėjiška politika, neretai pateisinant socialinę neteisybę, buvo vienas iš veiksnių, lėmusių religijos ir mokslo atskyrimą, švietimo sistemos sekuliarizaciją ir naujos, supasaulietintos, moralės kūrimą. Galbūt taikliausiai tuometinę situaciją nusakė Vytautas Kavolis: „<...> antiklerikalizmas

buvo logiškas ir reikalingas, nes klerikalistai tikrai buvo ir yra savo paskirtimi pramatę bet kokios ne iš jų dūdų išėjusios minties užslopinimą. Tačiau antireliginis nusiteikimas nebuvo nei logiškas, nei reikalingas <...>⁴⁰. Kavolio teigimu, su Apšvieta išaukęs antireligiškumas buvo nulemtas fakto, kad bažnyčios institucijos, iškreipusios Kristaus mokslą, tapo pagrindiniu ideologiniu autoritarizmo ir žmogaus nelaisvės pagrindu⁴¹. Petkevičaitės tekstuose antiklerikalinė kritika nelygintina su religijos (plačiaja to žodžio prasme) kritika arba tuo labiau su ateistiniu nusiteikimu. Jos kūryboje tikėjimas Dievu ir mokslo šviesa nekonfrontuoja. Švietimo kontekste pilietinės laisvės visuomenėje pagrindžianti tolerancijos samprata Petkevičaitės suvokiama kaip besąlygiška meilė ir pagarba artimui, o moralinė vertė matuojama darbais ir sugebėjimu mąstyti. Gana aiškiai ir konkrečiai rašytoja išsako savo poziciją straipsnyje „Nauja era katalikų bažnyčioje“ (1904)⁴²:

Sutaikinimas inteligentų su dvasiškijs ir rūpestis apie neatsitolinimą visos tautos nuo savęs turi likti viena iš svarbiausių priedermių <...> visų tų, kurie suprato, „jog kunigo patrioto priedermė nesibaigia su bažnyčios slenkščiu... bet kad už jo dar daugiau darbo jį laukia.“ <...> supras ir pirmą savo uždavinį: nesiduoti tiranizuotis savo valdžiai, nesu-
prantantčiai tėvynės reikalų (IV, 190).

Esmingiausias dalykas, kuris rūpėjo rašytojai buvo tas, kad dvasininkai veiktų pripažindami mokslo, kaip neišvengiamos pažangos, svarbą ir būtų tikri patriotai, nesišalinantys nuo tėvynę užgulusių rūpesčių, drauge su pasaulietine inteligentija siektų tautos laisvės ir gerovės. Straipsnyje „Kitaip negalime“ (1909) galima įžvelgti Petkevičaitės antiklerikaliųjų idėjų adekvatumą Kanto mintims apie religiją ir moralę, kur kritikuoja dvasininkų pastanga archajiškomis ir dogmatiškomis priemonėmis varžyti žmogaus mąstymo ir sąžinės laisvę, kunigai kaltinami turint vieną „[t]eisybę sau ir pasaulio galiūnams, kitą tamsuoliams ir vargdieniams“. Rašytoja pripažįsta ir deklaruoja tik visiems vieną teisybę – „Mokslo Teisybę“, kuri „rodo, jog apšvietimas ir gerovė, tai ne saujos atskirų žmonių savastis, bet visų žmonių be skirtumo“ (IV, 381–383). „Politiniuose traktatuose“ Kantas, iškeldamas protą ir jo dėsnius, bando išaiškinti, kodėl taip svarbu turėti laisvę mąstyti ir kokios priežastys šią laisvę varžo: „laisvė mąstyti atimama <...> kuomet be jokios išorinės prievartos religijos klausimais vieni piliečiai pasidaro kitų globėjais ir <...> moka išguiti bet kokią tikrinimą protu“⁴³. Prisimenamas Kanto teiginys, jog žmonės turi pajėgti „kitų nevadovaujami, tvirtai ir gerai naudotis savo pačių protu religiniuose dalykuose“, kiekvienam individui yra suteikta laisvė naudotis savo protu visuose

⁴⁰ Kavolis V. *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 186.

⁴¹ Ten pat, 187.

⁴² *Varpas*, 1904, nr. 6 ir 8.

⁴³ Kant I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996, 185.

dalykuose, susijusiuose su jo sąžine⁴⁴, gana sklandžiai koreliuoja su Petkevičaitės įžvalgomis ir klerikalų politikos kritika:

Mokslo Teisybė verčia pirmeivius tikėti į rubliais nepaperkamąjį Doros ir Teisybės Dievą, lygų visiems. Ta pati Mokslo Teisybė verčia taip pat pirmeivius tikėti į Dievo Apveizdą, stebuklingai kiekviename žmoguje apsireiškiančią jo protavimo ir jausmo jėgose... (IV, 382)

Publicistikoje ir laiškuose išsakydama kritiką dėl netinkamo kunigų elgesio, rašytoja stengiasi atskleisti, jos manymu, egzistuojančias visų negerovių priežastis – reakcingus ir tautiškai nesusipratusius dvasininkijos autoritetus bei luomo sistemą apskritai: „<...> vyskupai, toje pačioje tėvynėje gimę, nesidrovi šalta ranka rauti šviesesnius žmonių vadovus iš Lietuvos ir tremti juos į svetimas padanges <...>“ (IV, 185–186). Pasak Petkevičaitės, kai kurie jaunuoliai buvo priversti atsisakyti savo kunigystės pašaukimo „idant galėtų savo spėkas pašvęsti tėvynės labui <...>“ (IV, 185).

Petkevičaitės kūryboje reflektuojama ir kita to meto problema – tėvų ir sūnų konfliktas, kylantis renkantis profesinės karjeros kelią. Tokią šeimyninę dramą rašytoja vaizdingai perteikia apsakyme „Nebe pirmas“ (1902). Tėvo audringa retorika ir sūnaus tylus pasipriešinimas atskleidžia konflikto šerdyje glūdinčias problemas: tai nebuvo paprastas tėvo ir sūnaus konfliktas, bet tradicijos ir individualumo bei pasaulėžiūrų konfliktas, kai skiriasi net absoliučios moralinės vertybės samprata. Atrodytų kiekviena pusė tvirtai tiki savo moralinių nuostatų teisingumu. Sunkiai dirbantys tėvai, investuodami į sūnaus mokslą, tikisi ekonominės naudos ir garbės dėl būsimo ypatingo sūnaus socialinio statuso („vos ant kojų stovėjo, prislėgtas jausmų ir minčių naštos. Gaila jam buvo pinigų, taip sunkiai uždirbtų; bijojo nustoti pageidautos garbės...“), kurį, jų manymu, gali suteikti tik mokslas kunigų seminarijoje. Šioje gyvenimiškoje situacijoje rašytoja įžvelgia pagrindinę nesutarimų priežastį – žmonių stereotipinio mąstymo siaurumą:

<...> sūnus, žvilgtelėjęs į įpykusį, rūstų tėvą, suprato, jog jis pasiryžo varyti kovą ne vien sūnaus su tėvu, bet tą seną, niekad neužbaigiamą kovą šviesos su tamsybe, proto pajėgų su kumščio milžiniška jėga, kuri tvirtai gyvuoja paskendusioj tamsybėse minioj. <...> Bet tamsus, pilnas prietarų tėvas negalėjo suprasti, kas jam nesuprantama <...>⁴⁵.

Tačiau negalima atmesti ir kitos priežasties – subjektyvų moralinį samprotavimą, kai moraliniai principai grindžiami asmenine nauda ir emocijomis. Apsakyme sūnaus pareigą į mokslus leidusiems ir materialiai rėmusiems tėvams nugali troškimas jiems pasipriešinti vardan savo svajonių. Sūnaus troškimas siekti pasaulietinių

⁴⁴ Ten pat, 55.

⁴⁵ Petkevičaitė-Bitė G. *Iš gyvenimo verpetų*. Kaunas: Šviesa, 1990, 102.

studijų tėvams prilygo klystkeliui. Tačiau sūnui tai rodėsi vienintelis, ne mažiau moralus pasirinkimas, nes asocijavosi su mokslo šviesa, modernumu ir pažanga. Nors Petkevičaitės aprašytas įvykis atspindėjo to meto realijas ir tėvų bei sūnų santykių kolizijas, apsakyme jaučiamas tendencingumas, nes problema nušviečiama per autorės suvokimo prizmę. Kūrinyje galima išvelgti dvi priešiškas erdves: vienoje – bekompromisis tėvų pasaulis, kurio centre „tamsus ir pilnas prietarų tėvas“, o pagalbos laukiama tik karštai meldžiantis, užsakant mišias, pasninkaujant, „darant visokius apžadus“, kitoje – mokslo ir pažangos pasaulis, kurio centre „šviesos ir teisybės mylėtojas“ sūnus, kurio žvaigždei dėl artimųjų tamsos nelemta suspindėti. Nors Petkevičaitė atsiskleidžia daugiau kaip moralės su tradicine vertybių sistema šalininkė, tačiau, švietimo idėjų įkvėpta, ji religiją, kaip pažangai ir laisvei trukdantią praktiką, čia atskiria nuo mokslo ir tautinio ugdymo programos įgyvendinimo.

MORALINIŲ SAMPROTAVIMŲ LABIRINTE

Petkevičaitės kūriniuose vaizduojami vienokie ar kitokie kalbos (elgsenos) nesklاندumai ir miglotos vietos, kurios, rodos, kontrastuoja rašytojos pasaulio reiškinių suvokimo skaidrumui⁴⁶ arba intencijai ir nusistatymams. Barberis'o teigimu, būtent tokie neatitikimai tik įrodo, jog individualaus pobūdžio sutrikimas atliepia socioistorinės tikrovės krizes ir aporijas⁴⁷. Petkevičaitės konstatuojamos dažnos valdančiųjų klaidos, visuomenėje gajūs stereotipai, akivaizdūs skurdo ir neraštingumo Lietuvoje padariniai leidžia susidaryti išpūdį, jog iš švietimo kylančias, progresą postuluojančias modernistines socialines praktikas kvestionuojančios teorijos turėjo rimtą pagrindą. Pirma, carinės Rusijos teikiamas išsilavinimas ir lietuvių kalbos draudimas, o kitais – dažniausiai bajorijos – atvejais netgi vengimas ją kalbėti, kultūros hibridizacija veikė okupuotos šalies gyventojus ir besikuriantį jų naują mąstymą, komplikavo asmens tautinės savimonės tapsmą. Balkelio teigimu, ribotos įsidarbinimo galimybės carinės Rusijos gubernijose lėmė lietuvių inteligentų išsisklaidymą po visą Rusijos imperiją⁴⁸. 1924 m. „Lietuvos žiniose“ Petkevičaitė pateikia gana konkretų ir detalių išivaizduojamo idealaus inteligento – patrioto – aprašymą:

<...> tik toks žmogus užsitarnauja garbingą inteligento vardą, kurs darbuojasi liaudies naudai, liaudies būvį gerindamas, ją šviesdamas, į visokius jos vargus visa širdimi

⁴⁶ *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*. Ten pat, 151.

⁴⁷ Ten pat, 152.

⁴⁸ Balkelis T. Ten pat, 69.

atsiliepdamas ir stengdamasis, kuo tik galima, prisidėti prie liaudies sielos ir kultūros kėlimo (IV, 654).

Tačiau XX a. pradžios inteligentas, rodos, dažniau sulaukia kritikos. Apie pasyvios, „dvasiškai snaudžiančios“, inteligentijos problemas „Varpe“ (1902) rašė Jonas Biliūnas: „Sulyginant su visų inteligentų skaitliumi, mūsų judėjimo darbininkų labai mažai. Ir tai taip yra <...> dėlto, kad pas mus nėra išdirbtų tvirtų principų, ant kurių pasiremdami galėtumėm dirbuotis <...>“⁴⁹. Biliūnas priekaištauja lietuviams inteligentams, išvykusiems į kitas Rusijos gubernijas ieškoti skalesnės duonos, užmiršusiems moralinį įsipareigojimą savo tautai. Nemažai priekaištų randame ir Petkevičaitės tekstuose. Recenzuodama Žemaitės raštus, rašytoja išreiškia viltį, kad pastarieji

praskins kelią ir prie atšalusių ir sumedėjusių daugumos mūsų inteligentijos širdžių, įstengs ir jiems nors sykį praverti akis ir pagaminti susipratimą, kad <...> nėra ir negali būti didesnio inteligentui prasikaltimo tautos reikalų akivaizdoje, kaip užsidarymas vien savo asmens gerovės aprūpinime (V, 254–255).

Nors ir vedama taurių intencijų, Petkevičaitė šiuo deklaratyviu pareiškimu demonstruoja kultūrinio reliatyvizmo moralinius samprotavimus, kai individas verčiamas išskirtinai tapatintis su visuomene ir jos normomis. Susiduriama su paradoksalia situacija, kai rašytoja pritaria individo pasipriešinimui savo šeimai, bandančiai suteikti jam išsilavinimą, mainais už jų nurodytą profesiją, tačiau tas pats individas tampa Petkevičaitės kritikos objektu, jei savo pastangomis pasiekęs tikslą, rūpinasi daugiau savo, o ne tautos gerove. Visi šie moraliniai samprotavimai Petkevičaitę priverčia prieštarauti pačiai sau – pasak rašytojos, prakilnius troškimus, būdo tvirtumą ir tėvynės meilę į bedugnę nutraukia universiteto diplomas (IV, 75). Rašytoja apgailestauja, kad taip jos adoruojamas mokslas gali tapti inteligentijos demoralizacijos priežastimi: „[v]isas spėkas ir jausmų karštumus, kurie jiems būtų buvę reikalingi kovoje už būvį ir praktiška gyvenime, jau per anksti išėikvojo, skaitydami knygas, vargindami protą, taip sakant, prisirydami mokslo“ (IV, 78). Petkevičaitės įsitikinimu, žmogus, „gavęs apšvietimą iš savo visuomenės“ (VI, 87), privalo visuomenei grąžinti duoklę savo pasiaukojančiu darbu. Taip autorė nejučia patenka į aporijų labirintą: ji suvokia, kad žmonėms neišvengiamai reikia lavintis, plėsti akiratį, ugdyti mąstymą ir patriotinius jausmus, tačiau valstietiškas šaknis turinčių inteligentų asmenybių transformacijos keitė jų pasaulėžiūras, moralines nuostatas, kuriose neretai nelikdavo vietos įsipareigojimui ne tik savo socialinei aplinkai, bet ir besikuriančiai tautinei visuomenei. Pavyzdžiui, dialektinį požiūrį į mokslo ir moralės santykį rašytoja atskleidžia apsakyme „Dievui atkišus“. Marcelę

⁴⁹ Barzdyla J. [Biliūnas]. Piešinėlis apie mūsų inteligentus. *Varpas*, 1902, nr. 7, 149.

užplūdęs skausmas dėl Magdės kūdikio kančios virsta kalte dėl viso pasaulio vargų, kurie verčia išgyventi nusivylimą ne tik mokslo laimėjimais, bet ir proto galimybėmis tiksliai įvertinti ir atpažinti, kas žmogaus prigimtyje yra giliausia tiesa ir projektuoti geresnę socialinę tvarką: „Kur tų vargų kraštai? – klausė ji savęs. – Kur vais-tas?.. Mokslo knygose... teorijose?.. Juk esu mačiusi ne vieną receptą... Bet kas iš to? <...> Ypač kankino ją, kaip ir visus panašius į ją žmones, savo silpnybės sąmonė.“⁵⁰ Atrodytų, jog visame kūrinyje jaučiamas pačios autorės viduje vykstanti tikėjimo (Dievu, teisingumu, proto galimybėmis ir mokslu) ir nevilties (žmogaus prigimtimi, dėl neteisybės, tamsuoliškumo, egoizmo) kova. Tekste lyg žaizdos atsiveria klausimai: tamsūs sodiečiai iš kumetyno ar apsišvietę dvaro ponai turi tvirtesnę moralę, jei nei pirmiesiems, nei antriesiems (su išlygomis) nerūpi nuskriaustos merginos likimas? Kas lemia tokį neatsakingą požiūrį ir primityviai naivų žiaurumą? Panašu, kad Petkevičaitė palieka tuos klausimus atvirus, konstatuodama vien niūrią tikrovę ir iš dalies apkaltindama skurdą bei mąstymo siaurumą. Nors rašytoja Nietzsche's filosofiją laikė visuomenei nenaudinga ir keliančią pasibjaurėjimą (V, 234), tačiau apsakymuose, o kai kur ir laiškuose kartais galima įžvelgti idėjinių paralelių. Būtent apsakyme „Dievui atkišus“ pastebima dvejopos moralės raida – ponų ir kumečių (vergų) moralė. Kilmingųjų kuriamos vertės formuoja jų moralę, kuri nors ir ne itin skiriasi nuo vargingųjų, įgauna savitai tauresnes formas (po Kirlos aiškinimo, kokia nepastovi vyrų meilė ir egoistinė moralė, seka idiliškos meilės tarp Kirlos ir jo žmonos scena). O štai kumečių moralėje vyrauja (kaip aprašė Nietzsche) pyktis, neigimas, pavydas ir prisitaikymas. Netgi Magdės pamotės poelgiams galima būtų pritaikyti Nietzsche's terminu pavadintą „plėšriojo žvėries sąžinės nekaltybę“⁵¹, nes ji savo elgesyje neįžiūri jokio nusikaltimo.

TAUTINĖ MORALĖ: TARP FRUSTRACIJOS IR REZISTENCIJOS

Petkevičaitė tikėjo mokslo, kaip doros ir mąstymo ugdytojo, galia ir svarba formuojant tautinę savimonę. Ji buvo įsitikinusi, kad žmogaus gyvenimą individualizmas daro beprasmį, todėl visą savo gyvenimą aukojo tautiečių švietimui, dorovės ir patriotizmo sampratos ugdymui, nepasiturinčių mokinių šelpimui. Tačiau iš kartkarčiais pasigirstančių pesimistinių gaidelių galima būtų manyti, jog Petkevičaitė nujautė nepasiekto trokštamo rezultato priežastis. Vienaime laiške rašė: „<...> likimas su manimi neteisingai pasielgė. Visą amžių (ir netrumpą) dirbau vis kitiems ir kitiems, vis tikėdamasi, kad nors senatvėj pailsėti teks ir pagyventi ne kaip kietos

⁵⁰ Petkevičaitė-Bitė G. *Iš gyvenimo verpetų*, 66.

⁵¹ Nietzsche F. *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: Pradai, 1996, 50.

pareigos verčia, bet kaip širdis trokšta“ (VI, 156). Laiškuose Felicijai Bortkevičienei rašytoja, pasitelkdama kandžios ironijos retoriką, atskleidžia kartėlį ir nusivylimą negerėjančia moraline ir kultūrine situacija Lietuvoje: „Ar nepasiklaus gale Tautų Sąjunga, kam reikalinga leisti gyvuoti tokiai tautai, kuri paprasčiausius žmoniškumo dėsnius kojomis mina? <...> Dar ir šimtas metų praslinks, kol mūsų žmonės šitą supras <...> Viena žodžiu, ne progreso išpūdis, bet grįžimo prie urvinio žmogaus <...>“ (VI, 238–239). Moralės pagrindu laikydama besąlygiškai vykdomą kantišką pareigą žmonėms ir tėvynei, o svarbiausia priemone gerovei pasiekti – išlaisvintą nuo prietarų (sustabarėjusių religinių dogmų) mąstymą ir mokslo pažangą, Petkevičaitė susidūrė su neišsprendžiamomis problemomis ir prieštaravimais, nes, viena vertus, proto perversmą buvo siekiama atlikti be socialinių santykių perversmo⁵². Kita vertus, švietimo idėjų generuojama pažanga veda individą į susvetimėjimą su savimi, individualus veiksmas suliejamas su socialine norma, o subjektas išlaisvindamas save iš mitinio mąstymo daugiareikšmiškumo, galų gale išsilaisvina nuo bet kokios reikšmės ir prasmės⁵³. Pasak Maxo Horkheimerio ir Theodoro W. Adorno, moraliniai Apšvietos pamokymai beviltiškai siekė religiją pakeisti kitomis intelektualinėmis atramomis, padedančiomis išsilaikyti visuomenėje, kai nepaisoma interesų, o išlaisvintieji paverčiami mase⁵⁴. Tačiau, kaip teigia Alvydas Jokubaitis ir Raimundas Lopata, besirūpindami piliečių moraliniu ugdymu ir moralės formavimu, net ir toldami nuo religinio mąstymo tradicijų, tautiniai sąjūdžiai buvo linkę jas mėgdžioti. Konvencinei moralei pakeitus krikščioniškąją, kito ir moralinės motyvacijos pobūdis. Objektiviausias moralines vertybes keičiant reliatyviosiomis, teko galvoti apie konkrečių socialinių taisyklių kūrimą, kurios galiausiai vis tiek turėjo remtis universaliomis moralinėmis idėjomis. Tačiau dauguma Petkevičaitės puoselėjamų idėjų ir intencijų konfrontavo su liberalizmo politiniais ir moraliniais principais, kurie paprastai kvestionuoja absoliučius dalykus. Nors rašytoja pyko ir kritikavo Kymantaitės-Čiurlionienės raginimą rašančiai lietuvių inteligentijai priiimti atsakomybę už kūrinių estetinę kokybę, tautiškai visuomeniško ir kultūrinio subtilumo supratimo kūrimą⁵⁵, laiške Bortkevičienei prisipažino: „Daugybė klausimų, kuriuos prisedavo ant greitųjų risti vien savo protu, sujudindavo sąžinę. Be speciališkų žinių, be pamatinio viso reikalų vedimo ir aiškinimo įpratimo žmogus stojasi <...> į baisią kovą su visos tautos tamsumu ir atsilikimu užpakalyje kitų“. Petkevičaitė suprato, kad kuriant stiprią, sąmoningą ir apsišvietusią visuomenę pirmausia reikia absoliučiosiomis vertybėmis, gera valia ir racionaliais sprendimais

⁵² Plečkaitis R. Ten pat, 20.

⁵³ Horkheimer M., Adorno Th. W. *Apšvietos dialektika*. Vilnius: Margi raštai, 2006, 52–53.

⁵⁴ Ten pat, 116.

⁵⁵ Balkelis T. Ten pat, 192–193.

grindžiamų moralinių standartų, taip pat kultūrinio išprusimo, savirefleksijos ir vidinės disciplinos: „Šiaip vis dėlto esame tik diletantai“ (VI, 118), o „žmogaus tamsumas, žmogaus būdo silpnumas, neišmanymas – visa tai rodyte rodo, kaip netoli mūsų liaudies sąmonė dar yra pažengusi nuo Perkūno garbinimo, nors jau penki amžiai su viršum praslinko <...>“ (I, 680). Nepaisant girdimų liūdesio gaidelių, rašytoja nuoširdžiai tiki, kad problemų dėl tautinio savitumo ir savarankiškumo šaknys glūdi vyresniųjų inteligentų pasenusiame požiūryje, kai į tautinius reikalus žiūrima „ruso arba lenko akimis“ (IV, 548). Todėl ji viltis deda į inteligentišką jaunuomenę, kuri yra „pažanga, <...> ta dvasiška atmosfera, kurioje plėtojasi ta visuomenė, prie kurios priguli jaunikačiai“. Svarbiausia, sako Petkevičaitė, kad jaunimas suprastų, jog žmogui valia yra reikšmingiausia jų auklėtoja ir vedlė (IV, 394–397).

IŠVADOS

Straipsnyje trumpai pristacius XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos istorinį, politinį ir kultūrinį kontekstą, atidžiau pažvelgta į Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moralinę laikyseną, atsiskleidžiančią jos atsiminimuose, publicistiniuose straipsniuose, epistolinėje ir grožinėje kūryboje. Analizuojant pastebėta, kad pagrindiniais Petkevičaitės moralės šaltiniais buvo jos šeima, mokytojai, patriotiškai nusiteikę inteligentai (Povilas Višinskis, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Felicija Bortkevičienė, Vydūnas) ir Vakarų Europos mąstytojų (daugiausia Immanuelio Kanto) moralės filosofijos darbai. Tai lėmė lietuvių rašytojos daugiasluoksnės moralės (objektyviosios krikščioniškos ir konvencionalios pasaulietinės) susiformavimą, kurios dominuojančiu dėmeniu buvo besąlyginis kiekvieno individo vertingumas ir pasišventimas išsikeltiems tautiniams idealams. Morale Petkevičaitė suprato ne kaip abstrakciją, bet kaip konkrečių dorovinių įsipareigojimų visumą, kurių ugdymas turi būti pradėtas šeimoje ir kurios pagrindas – pareiga žmonėms ir savo tautai. Akcentuodama tvirto charakterio ugdymą, pareigos suvokimą ir individo moralinį grynumą, Petkevičaitė dažnai remiasi Kanto kategorinio imperatyvo koncepcija, prioritetą teikdama gerai žmogaus valiai. Nepaisant iškylančių moralinių dilemų, rašytoja pasisakė tik už besąlygišką atsakomybės prisiėmimą ir veiklios meilės artimui ugdymą. Dažna antiklerikalinė kritika Petkevičaitės tekstuose atskleidė ne tiek jos antireliginį nusiteikimą, kiek jaučiamą ir reiškiamą rašytojos priešišumą bet kokiam bandymui kliudyti tautos savimonės augimui ir individo mąstymo ugdymui. Šioje situacijoje vėl atsiskleidė lietuvių rašytojos ir Kanto nuomonių, jog religiniuose dalykuose žmogus turi laisvai vadovautis savo protu ir sąžine,

atitikimas. Reflektuodama tuometines moralės problemas, Petkevičaitė pripažįsta, jog daugeliu atvejų kaltintina „dvasiškai snaudžianti“ inteligentija, kuri pasiekusi mokslo aukštumų užmiršta savo įsipareigojimus tėvynei ir paprastiems Lietuvos žmonėms. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad Petkevičaitės iškeliamų problemų šaknys glūdėjo daug giliau: inteligentijos moralinę laikyseną sąlygojo ne tik ekonominės problemos, bet ir politinės priežastys bei socioistorinis kontekstas. Rašytojos daugiasluoksnės semantikos tekstuose galima išvystyti okupuotos tautos bandymą įveikti liminalumo erdvę, hibridiškumą ir kultūrų niveliaciją. Okupacinio režimo sąlygomis, remiantis švietimo postuluojamomis idėjomis, bandymai sukurti naują tautinę, kultūrinę ir moralinę tapatybę neretai patekdavo į moralinę ir idėjinę aklaivietę, nes, viena vertus, vieninteliu moralės šaltinių tampa žmogaus protas, o tai reiškia, kad reikalingi neabejotini autoritetai ir tokia pati sąmoninga visuomenė. Kita vertus, optimistiškas tikėjimas tik žmogaus protu, galinčiu atpažinti, kas žmogaus prigimtyje yra giliausia tiesa, ir taip projektuoti geresnę socialinę tvarką, yra iš anksto pasmerktas nesėkmei, kaip atitrūkęs nuo tikrovės ir kvestionuojantis abso-
liučius dalykus bei metafizines prielaidas.

ŠALTINIAI

Petkevičaitė-Bitė G. Krislai: apsakymai ir atsiminimai. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Vaga, 1966.
Petkevičaitė-Bitė G. Karo meto dienoraštis. *Raštai*, t. 2. Vilnius: Vaga, 1966.
Petkevičaitė-Bitė G. Pasikalbėjimai. *Raštai*, t. 4. Vilnius: Vaga, 1967.

Petkevičaitė-Bitė G. Literatūros istorija: pasaulinės literatūros istorijos vadovėlis, kritika, folkloras. *Raštai*, t. 5. Vilnius: Vaga, 1968.
Petkevičaitė-Bitė G. Laiškai. *Raštai*, t. 6. Vilnius: Vaga, 1968.
Petkevičaitė-Bitė G. *Iš gyvenimo verpetų*. Kaunas: Šviesa, 1990.

LITERATŪRA

Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
Balkelis T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
B. [Bitė]. Vaikų klausimas. *Žibutė*, 1911 sausio 20, nr. 1.
Barbėris P. Sociokritika. In *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*. Sud. D. Bergez. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
Barzdyla J. [Biliūnas]. Piešinėlis apie mūsų inteligentus. *Varpas*, 1902, nr. 7.
Bukauskienė T. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius: Mokslas, 1988.
Frederico C. Who speaks in cultural creation. Notes on Lucien Goldman. *Matrizes*, vol. 5, no 2

(2012), 184. Prieiga internete: <<http://www.revistas.usp.br/matrizes/article/view/38332/4119>> [žiūrėta 2015 06 18].
Horkheimer M., Adorno Th. W. *Apšvietos dialektika*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
Jokubaitis A., Lopata R. *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. Vilnius: Tyto alba, 2014.
Kantas I. *Apie pedagogiką*. Kaunas: Šviesa, 1990.
Kant I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
Kavolis V. *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
Nietzsche F. *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: Pradai, 1996.
Plečkaitis R. Švietimo reforma Lietuvoje ir jos padariniai filosofijai. In *Apšvietos ir romantizmo*

kryžkelėse: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje. Sud. D. Viliūnas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.

Pruskus V., Briedis M. *Etika*. Vilnius: Technika, 2010.

Römer M. Lenkų ir lietuvių ginčas. *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 23.

Ruibys K. Laukiame. *Žemaičių priedelius*, nr. 47 (674), 1938 lapkričio 24.

Seligman A. B. *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

Socio-criticism, mediations and interdisciplinarity. *Le Gremlin*. Prieiga internete: <[http://legremlin.org/index.php/ouvrages/16-categorie-publications-](http://legremlin.org/index.php/ouvrages/16-categorie-publications-carrefoursdelasociocritique/69-article-socio-criticism-mediations-inter)

[carrefoursdelasociocritique/69-article-socio-criticism-mediations-inter](http://legremlin.org/index.php/ouvrages/16-categorie-publications-carrefoursdelasociocritique/69-article-socio-criticism-mediations-inter)>[žiūrėta 2015 06 18].

Tunaitis S. Kantizmo sklaida. In *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje.* Sud. D. Viliūnas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.

Vabalaitė R. M. Friedricho Nietzsche's filosofijos recepcija ikikarinėje Lietuvoje. *Logos*, nr. 75, 2013. Prieiga internete: <http://litlogos.eu/L75/Logos_75_006_012_Vabalaite.pdf> [žiūrėta 2016 07 29].

XX amžiaus literatūros teorijos. Sud. A. Jurgutienė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2006.

Skaistė Barkutė

THE MORAL ATTITUDE OF GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ IN THE LITHUANIAN POLITICAL CONTEXT OF THE LATE 19th AND EARLY 20th CENTURY

SUMMARY. The article discusses the complicated configuration of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's moral attitudes and reflected problems in the Lithuanian cultural and political context in the late 19th and early 20th century. In a period of the coexistence of distinct world-views and intellectual cultures, Petkevičaitė-Bitė's moral attitude as reflected in her epistolary, journalistic, and fiction writings, reveals problems which arise in the formation of a new progressive society. First, the article presents the historical, political, and cultural context of Lithuania in the late 19th and early 20th century. The moral attitude of Petkevičaitė-Bitė is analyzed revealing the sources and factors that determined her ethical decisions. The texts of G. Petkevičaitė-Bitė show us that she understands morality as the sum of responsibilities of which human beings must be made aware early in their family life. The basis of such a morality is a human being's categorical duty to his nation and to humanity as a whole. Petkevičaitė-Bitė often refers to the moral conception of Immanuel Kant in her view on firm character formation, the individual's moral purity, and his or her perception of responsibility. Kant's unconditional moral law plays the central role in the whole of Petkevičaitė-Bitė's moral conceptions and writings.

KEYWORDS: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, moral attitude, national morality, formation of the national identity, Kant, the educated class.